

VÅLD - en film om våldtäktsmän och offer.

En essä om min arbetsmetod och min dokumentära stil under filmarbetets gång med utgångspunkt i filmen VÅLD, om offer och gärningsmän.

av

Ewa Cederstam

- 1. Ingress - Varför en film om våldtäktsmän**
- 2. Utgångspunkten för mitt arbete med Våld**
- 3. Arbetsmetod**
- 4. Kärnan och formen för filmen**
- 5. Det personliga minnet**
- 6. Ingen föds ond**
- 7. Tankarna kring filmens kärna växer**
- 8. Motstånd, Attityder och Finansiering**
- 9. Sammanfattning**
- 10. Böcker jag blivit inspirerad av**

Ur Den Tunna hinnan av Ludvig Igra

I situationer av stor otrygghet och där de politiska ledarna sanktionerar våld vet ingen vem av oss som skulle bli mördare. Det betyder inte att "alla" kan bli mördare och våldsverkare. Många människor kommer alltid att stå emot lockelsen att utöva våld och makt mot andra människor. Men avsevärt fler än vi vill tro kommer att ge efter och det rör sig om så många, att ingen i förväg kan veta vilken kategori vi själva skulle tillhöra under sådana förhållanden.

(Igra, 2001: 24-25)

Varför en film om våldtäktsmän

Bakgrund till mina filmer om våldtäkt. Allting började med att jag själv blev utsatt för ett övergrepp som 18-åring hösten 1986. Det är nu mer än 20 år sedan. Efter att det hänt, bar jag det skedda tyst inom mig under många år. Efter mina år då jag arbetat med film känner jag nu att jag fått möjligheten och redskap att börja formulera mig kring våldtäkt. Att kunna och våga berätta min egen historia. Det är först nu efter så många år som jag känner mig bekväm med att sätta igång ett sådant arbete. Jag letar bland mina minnen, försöker lägga pussel till vem jag var, vad som hände? Hur minnet har format mig till den person jag nu är. Hur jag förändrades för alltid, denna oktoberkväll då allting hände.

Då jag började arbetet med filmen *Våld* och började läsa in mig på området våldtäkt blev jag varse hur lite som egentligen medialt skrivs i ämnet. Visst skrivs det, men ofta blir det till lösryckta nyheter, små notiser som dagligen fyller våra dags- och kvällstidningar. Ibland blir det stora rubriker, ofta i samband med att man fått tag i misstänkta överfallsvåldtäktsmän. Kanske ett tillslag med barnpornografi och man finner män som är pedofiler i något nätverk. En del våldtäkter kan dock väcka enorma rubriker, Hagamannen våren 2006, Helenmannen, Sätermannen. Vilket enormt medialt utrymme våldtäkt får då, när man finner en gärningsman. Då det går att få en skymt av gärningsmannen. Men vem ser människorna bakom, offer såväl som gärningsmän? Vanligast är att en våldtäkt ger upphov till en kort oansenlig liten notis i tidningarna. Jag undrar ofta vilka människorna är bakom raderna, bakom brotten?

Då jag själv som utsatt 18-åring tvingades närvara under mina bägge rättegångar i Malmö tings- och hovrätter, blev det uppenbart att det var jag som skulle förklara varför övergreppet skett. Mannen som begått övergreppet och stod anklagad, satt mestadels tyst, ett stycke bort mitt emot mig i rummet. Det kändes från juridik- och domarhåll, som att jag förväntades komma ihåg och minnas exakt i vilken ordning saker hade skett, vad som hade sagts, hur det hade gått till. Och jag var tvungen att svara på väldigt intima frågor. Jag fick förklara ingående, var jag hade befunnit mig, vad jag hade haft på mig, och hur jag hade varit klädd. Det kändes stundtals under

rättegångarna, som om jag stod på den anklagades bänk. Mina minnen och brottsplatsfynd från brottet skulle ställas mot mannens minne.

Men vad är det vi minns? Hur fungerar vårt minne? Är det så att vissa pressande upplevelser har en tendens att försvinna bort i glömska? Är det så att vårt minne är selektivt? Att vi helt enkelt själva väljer att minnas vissa omständigheter?

Mannen som stod åtalad sa i stort sätt ingenting under rättegångsdagen, utom vid ett tillfälle då han reste sig upp, tittade åt mitt håll och skrek "hon ljuger". Han hade ett alibi, en vän som påstod att mannen varit hemma den aktuella tidpunkten. Detta trots att det fanns bevisning som talade mot mannen i form av rivmärken, blod, sperma och fingeravtryck. Det kändes som om mannens försvarare ville få mig att minnas fel. Få mig att berätta och minnas saker som inte hänt. Minnas en annan dag, en annan tidpunkt, en annan plats.

Dessa erfarenheter har bidragit till och gjort att minnena har blivit det centrala, både i min filmskapande process och för mig som privatperson.

Marta Cullberg Weston skriver om minnet i boken *Ditt inre centrum*:

För att bygga upp vårt självbiografiska själv är vi beroende av en komplex minnesfunktion. Proust har i sitt reflekterande över minnet kommit till en intressant slutsats - att minnet oftast utelämnar verklighetens alla skrynklor och mindre perfekta detaljer. Oftast minns vi en redigerad kortversion av händelser. Proust noterar också att när vi återkallar ett minne så formas upplevelsen om av processen på väg till nuet. Det återkallade minnet är i vissa avseenden en "ny" skapelse. Med våra minnen skriver vi vår egen historia.

(Cullberg Weston 2005: 178)

Jag kommer att tänka på att det jag själv minns från överfallet å ena sidan etsat sig in för alltid, å andra sidan är mitt minne från kvällen nära nog uttraderat. Detta har jag funderat mycket på. Just tankar om minnet och att "det blir till en ny skapelse" vill jag använda i min film *Våld*.

Utgångspunkten för mitt arbete med Våld

Min utgångspunkt för min förra film *Kvinnans Plats* var kvinnornas minnen och platsen där det hände. Men efter att jag gjort denna film färdig återstod återkommande och obesvarade frågor?

Vilka är männen som våldtar? Och varför gör dessa män det?

Det vill jag söka svaren på i min nya film *Våld*.

I *Kvinnans Plats* fanns det inga spår av våld på brottsplatsen, ingen kan ana vad som skett på den avbildade platsen - ingen som inte själv varit med. Alla mina filmbilder i den filmen är tagna på natten. Den tid som både kan vara full av liv men också tomt ödslig. Mina bilder av brottsplatser ska ses i ett större sammanhang. Det finns ingenting ovanligt att se på platsen där det skedde och ändå är det en plats som "sett" Brottet, varit med om någonting. Det är helt vardagliga platser som finns alldeles där vi alltid rör oss, i vårt samhälle. En brottsplats, gestaltat i filmen genom en filmad 16 mm bild, en vägsträcka vid en skog, tvätt som hänger på tork på en camping någonstans, en ödslig skogsbacke, en båthamn, en bakgård mitt i staden, en tunnelbanestation, ett grönområde i förorten eller också bara en helt vanlig gatuadress någonstans i staden. Mitt Syfte med att visa dessa alla brottsplatser var naturligtvis inte att skrämja bort kvinnor från gatan, utan att visa att det sker övergrepp överallt. Och att platsen aldrig avslöjar någonting trots det skedda. Att en plats bara är och förblir just en plats. Men att kvinnorna alltid bär med sig minnet av våldet för resten av sina liv. Ett stort antal platser och adresser finns återgivna i filmen och syftet med det var att visa att våldtäkter och överfall sker i stort sett överallt. Att ingen adress inget bostadsområde är förskonat. Att det sker brott i alla samhällsklasser.

Hela utgångspunkten för filmen var att undersöka vad som hänt efter att det skett ett våldsbrott, ett övergrepp. I denna film *Kvinnans Plats* från 2002 – med underrubriken "*Vad händer med minnet av en våldtäkt och vad händer med platsen där det hände*" – intresserade jag mig just för minnen och vilka minnen en människa bär med sig. Filmen bygger på vad kvinnorna mindes efter en våldtäkt. Jag lät kvinnornas egna självupplevda minnen från våldtäktstillfället stå mot platsernas mängd. Jag använder det eskalerande våldet som ett dramaturgiskt grepp. En resa genom filmen där våldet i filmen till en början är knappt noterbart, och där vi får höra kvinnornas röster berätta och detta bildar fragmentariska minnesbilder - vilket till slut bildar ett unisont

vittnesmål om övergrepp. Varför det sker, var en fråga som under arbetets gång med filmen blev allt viktigare att få svar på för mig.

Jag kände starkt att jag ville arbeta vidare med ämnet våldtäkt. Att det var hög tid att flytta fokus från kvinnorna som drabbas till männen som begår våldtäkterna. Att våldtäkt i media ofta beskrivs som ett "kvinnoproblem". Enligt mig bör våldtäkt i allra högsta grad räknas som ett "mansproblem", något som Per Isdal diskuterar i boken *Meningen med våld*, där han är mycket kritisk till att män ofta slipper ansvaret med skuldfrågan vid våldtäkt.

Under arbetet med filmen *Våld* har jag ofta stött på frågan vilka våldtäktsmännen egentligen är? Är det extrema män, är de sjuka, vilka är de? Finner jag något mönster hos de våldtäktsdömda männen? Eller saknas det beröringspunkter männen emellan? Hur ser dessa män på sig själva? Och varför begås våldtäkt om och om igen - här i vårt samhälle? Under krig används ofta våldtäkt som ett straff mot fienden, ett sätt att förnedra, härska och ta kontroll över "de andra", men varför sker det här i ett samhälle utan krig? I ett samhälle som anses någorlunda jämställt och demokratiskt - varför sker det här? Är det egentligen helt vanliga män som begår dessa övergrepp? Och vad betyder begreppet "Helt vanliga män"?

Ludvig Igra använder sin bok *Den tunna hinnan*, en berättelse från andra världskriget för att beskriva vad "helt vanliga män" kan göra:

I *Helt vanliga män* av Christopher Browning beskriver Browning

"Hur reservpoliserna från Hamburg, som är för gamla eller av andra skäl olämpliga för krigstjänst, förs samman för Reservbataljon 101. Boken bygger på en omfattande dokumentation, som också innefattar intervjuer med männen efter kriget. De femhundra män som utgjorde just denna bataljon representerade på många sätt ett tvärsnitt av den manliga befolkningen i Tyskland. Några få var medlemmar i nazistpartiet, men mest var det vanligt folk. Väl komna till Lublinområdet i Polen väntade de i tre veckor på sitt uppdrag utan att veta vilket det var. I gryningen 13 juli 1942 upplystes de utan tidigare förberedelser av sin omskakade och gråtande chef, polismannen och majoren Wilhelm Trapp, att de stod inför en fruktansvärd uppgift och att de som inte kände sig mäktiga att genomföra den kunde känna sig fria att avstå. Trapp betonade dock att några

måste lyda och utföra det hemska uppdraget, eftersom ordern kom från allra högsta ort. Byn Jozefows artonhundra judar skulle samlas, de arbetsföra männen skulle sändas vidare till läger, medan åldringar, kvinnorna och barnen skulle skjutas direkt på stället. Bara ett dussintal av de femhundra männen antog erbjudandet att slippa delta, medan huvuddelen av bataljonen lojalt fullföljde sin uppgift. Bataljonen bestod av helt vanliga män, medelålders familjefäder ur medelklassen, lägre medelklassen och arbetarklassen. Det finns inget känt exempel på att någon som under kriget vägrade döda judar i tjänsten skulle bestraffas eller utsatts för värre repressalier än hån från de andra. De blev istället omplacerade. (Igra, 2001: 51-53)

Detta faktum är av betydelse när vi försöker bedöma männens handlingsutrymme, vad var det som satte deras naturliga moraliska övertygelser ur spel?

Vad är det som gör att dessa moraliska spärrar sätts ur spel? Ovanstående tankar kan jag också göra till mina egna i mötet med våldtäktsmännen. Vad är det som händer inom en människa som gör att denne kan utsätta andra för våld och grymhet? Vad är det som gör att en människa passerar sin egen moraliska gräns? Vad är det för drivkrafter som gör att en man kan vara i stånd att våldta? Ja vad är det egentligen som händer då vi överskrider en gräns? Detta är några av de frågor och tankar som jag har ställt till männen, som jag mött under mitt arbete.

Arbetsmetod Våld

Att försöka förstå, att sätta sig in i och läsa in sig på ett så laddat och svårt ämne som Våldtäkt tar sin tid. Mycket har sagts och skrivits redan. Det jag saknade mest var männens egna berättelser och vilka perspektiv som männen som våldtar har. Hur skulle jag komma i kontakt med dem? Jag sökte via svenska fängelser och fick en bra ingång genom att jag kontaktade anstalter där våldtäktsmän sitter dömda.

För att finna mina huvudpersoner, våldtäktsmännen, har jag besökt ett antal fängelser runt om i landet där det sitter dömda män. Jag var först i kontakt med Säter i Dalarna men efter ett första besök där och efter närmare eftertanke släppte jag denna anstalt. Mest pga. av att det där sitter riktigt svårt psykiskt sjuka män. Jag tänkte att om dessa ska få representera "våldtäktsmannen", blir de för enkelt att avfärda dem just pga. av deras sjukdom. Det skulle bli väldigt svårt att ta till sig deras

berättelser och lyssna till dem. Jag vill göra allt för att undvika sensationsskriverier. Det blir lätt "Hagamannen", "Helenmannen" och "monster", och ytterst avvikande män av allting. I media framställs oftast våldtäktsmannen som en marginaliserad, udda figur. En mycket ensam, konstig individ. Men faktum är att alla de män som jag träffar i fängelset är familjefäder. Vi vet också att de mesta våldet mot kvinnor begås av en känd förövare i hemmet. De är för det mesta män som levt sida vid sida med de människor de sedan ger sig på. De flesta av dem har innan övergreppen levt i sociala sammanhang med ett arbete, en fritid, med släkt och vänner. Det är män som har en mamma, en pappa och syskon. De är själv bror och kanske har de själva en syster och andra släktingar. De är män som är våra arbetskamrater som finns inom alla sociala samhälls nätverk. I de flesta fall har de innan övergreppet haft ett arbete. Det är "helt vanliga" män ur alla samhällsklasser. Någon är snickare, någon annan musiker, polis, idrottsman, butiksägare, entreprenör eller tjänsteman.

Det viktiga för mig blev att finna dessa män som både kunde och ville försöka uttrycka varför de begått övergrepp varför det skedde. Jag vill göra allt för att undvika sensationsskriverier och jag vill absolut inte göra en sensationsfilm även om ämnet kanske inbjuder till just detta.

För att få träffa och göra intervjuer med våldtäktsmännen och för att få komma in på fängelset gjorde jag lång research. Jag läste in mig på ämnet, bl. a genom böcker av, Per Isdal – *Meningen med våld* (2000) och Kerstin Kwarnmarks *Förövarpsykologi* (1999). Dessa två böcker gjorde starkt intryck på mig. Båda författarna har en vilja till förståelse av mannen, utan att för den sakens skull förringa våldtäktsbrottet. Elisabeth Kwarnmark har sedan drygt 30 år arbetat med våldtäktsmän. Hon har skrivit en rad böcker och är nu chefspsykolog vid Skogomeanstalten. Jag tog kontakt med henne och fick visa min film *Kvinnans Plats* för Kriminalvårdsstyrelsen och berätta om min filmidé. Det var en motig och ytterst tung period av projektet och jag ställdes inför ett stort antal olika frågor. Hur ska arbetet med männen gå till? Hur ska jag skildra dem i en längre film? Hur ska jag göra med gestaltningen?

Jag letade vidare. Jag var i kontakt med Kristianstad, Härnösandsanstalten och slutligen Skogomeanstalten där jag blivit oerhört väl bemött. Mitt första möte var med anstaltschefen Lisbet Malmkvist, och Elisabeth Kwarnmark som tog sig tid för ett möte där jag bl.a. fick berätta om min idé med att låta männen få komma till tals och visa min tidigare film *Kvinnans Plats*. De förstod direkt min grundidé, att detta skulle kunna bli bra, men också att det skulle ta långt tid i anspråk. Jag fick möjlighet att

återkommande komma in på fängelset och möta olika män för ett första samtal. På Skogome har interner såväl som personal varit ytterst hjälpsamma. Första mötet gick till så att jag träffade en man i taget under en dryg timmes tid, förklarade att jag ville träffa dem återkommande och göra upprepade intervjuer. Jag har spelat in alla dessa samtal på Dat-band även detta första som ett steg att "casta" mina personer till filmen. Efter detta första möte fick dessa män anmäla intresse hos sin respektive psykolog för att fortsätta få träffa mig. Det har byggts på en överenskommelse mellan dessa män och mig. Att alla män som anmält intresse att få träffa mig och berätta har fått göra det. På helt frivillig basis i samråd med personal och/eller psykolog. Detta har möjliggjort en unik researchperiod och en inblick i deras liv, tankar och vardag. Jag har under knappt 2 års tid besökt och intervjuat ett antal män som sitter i fängelse på Skogomeanstalten utanför Göteborg. Det mesta arbetet jag gjort har lagts ner på nya möten och intervjuer. Det har blivit 8-12 intervjutillfällen per person sedan starten hösten 2006. Men det är först nu som jag valt ut och vet vilka män som jag vill fortsätta arbeta med och som också har valt att ställa upp i min film. Det har tagit mig nästan 2 år i anspråk. Jag har lagt ned mycket arbete på att hitta och träffa de män som kan uttrycka sig om våldtäkt. Jag har totalt träffat 20 stycken män, och jag har valt att arbeta vidare med 5 av dem. Möjligen blir det färre i den slutgiltiga filmen. Det är möjligt att färre kan räcka för att ge en så komplicerad bild som möjligt av en våldtäktshandling och vilka konsekvenser det får för förövare och offer.

Skogomeanstalten är den största i landet för dömda våldtäktsmän och här förvaras och behandlas sexualbrottslingar. Just nu sitter här 140 dömda män. Det är och har varit ett tungt, långsamt och svårt arbete. Inte att träffa männen, de har alla varit och är ytterst hjälpsamma. Men väldigt enkla saker som att ens få komma in i fängelset. Självklara saker vid en filminspelning kan bli svåra – hur för man in inspelningsutrustning på en sluten anstalt? Hur är det att befinna sig i fängelsemiljön och filma där eftersom det är både kontrollerat och slutet?

Min första tanke under arbetet med filmen, min grundtes då jag började mitt arbete med filmen *Våld* var att "Ingen föds ond". Denna tes har sedan legat som en grundtanke genom filmen. Att påstå att vissa människor är onda från födseln skulle innebära med mitt sätt att se på livet att vi är låsta i positioner, dömda att bli vid vår läst. Att det aldrig går att förändras som människa. Att ingenting är föränderligt.

Jag har under tidens gång och under mitt arbete med filmen blivit påmind om att det aldrig är antingen svart eller vitt. Jag har fått revidera och tänka om. Att det möjligen finns människor som saknar vissa spärrar. Att vi kanske under vissa omständigheter alla saknar spärrar? Saker jag hittills inte velat se, som att några män kanske har en psykisk störning, ett beteende som gör det lättare för dem att överskrida en gräns. Å andra sidan kan man alltid ha detta "onda" som någonting att skyla över sina handlingar med. Jag har framförallt velat finna belägg för att "Ingen föds ond" och om denna idé och utgångspunkt stämmer. Men är det så? Kan någon verkligen säga med säkerhet att ingen föds ond? Och kan då någon annan påstå med säkerhet och säga att vi föds onda?

Kärnan och formen för filmen

Med filmen *Våld* har det gått åt mycket förberedelsetid för att hitta kärnan i filmen. En kärna som stundtals varit mycket svår att få syn på och som hela tiden expanderar, revideras och omstruktureras. Ju mer jag läser eller hör om våldtäkt desto mer komplext blir det att skildra. Det är på många sätt en mycket svår film att göra. Det längre formatet, (60-90 min) är definitivt en svårighet. Och hur jag ska visualisera dessa män?

Dessa frågor och tankar har gett upphov till många samtal om hur filmen kommer att se ut, och hur männen ska gestaltas. Vilka bilder kommer jag att använda i filmen? Det är en svår balansgång, detta att i dokumentärfilmssammanhang välja att utesluta människor ur bild. Det vanligaste är att ens huvudkaraktärer är de man också ser i bild och att detta är fysiska människor som man följer under en ofta avgränsad tid. Jag vill trots mitt beslut försöka göra en levande och rik film, en film som väcker både tankar och känslor. Genom att utesluta människans ansikte och kroppar i filmen, gör jag det svårare för mig att enkelt komma "nära", det är jag mycket medveten om. Det betyder att publiken måste ta en "omväg" via min gestaltning. Men jag är övertygad om och ser det som en utmaning att det går att "återskapa" männen. Min tanke med detta val är att möjliggöra en fördjupad närhet till de intervjuade männen. Dels att få dem att vara bekväma i själva intervjusituationen, vilket jag nu vet efter två års intervjuer att det fungerar mycket bra. Jag arbetar ensam, och jag återkommer till Skogome anstalten varje månad för att processintervjua de fem män jag valt att arbeta vidare med på endast Dat-band. Det är dels ett skydd för dessa män själva.

De ska efter fängelsestraffets slut ha möjlighet att komma i vårt samhälle. Jag har funderat mycket på om jag skulle kunna filma av dem, och vad jag då skulle vinna på detta? Givetvis skulle det förenkla gestaltningsproblematiken väldigt mycket att få se dessa män, synliga i bild. Att arbeta med klassik "hänga på" dokumentärfilm skulle helt klart var enklare. Det skulle få finansiärerna att bli trygga med vilka som är huvudpersoner och som jag följer. Eftersom detta är den vanliga arbetsmetoden inom dokumentärfilm, skulle det bli mycket lättare att få ekonomiskt stöd.

Jag tänker trots denna vetskap låta våldtäktsdömda män få komma till tals utan att visa deras ansikte. Genom detta val tror jag att det möjliggör en närhet till förövarna som det är svårt att finna annars. Att männen med självklarhet har det enklare att prata om det skedda, vilket i slutändan blir till en ärligare film. Jag hoppas att min arbetsmetod öppnar upp för en vidare diskussion om dokumentära val. Ett ytterliggare skäl till detta val är att jag tror på röstens inneboende kraft, att rösten gör berättelsen starkare och att det kan vara lättare att ta till sig dessa mäns berättelser när vi inte måste sitta och titta in i deras ansikten.

Jag har tittat på bl.a. Anders Östergaards film *Tintin och jag* (2006) som skildrar Tintins skapare Hergé. Hela filmen bygger på ljudinspelade intervjuer. Det finns inga filmade scener med Hergé, inga synkar i bild. Detta pga. av att Hergé var skygg och bara gav en enda längre ljudintervju som hela filmen *Tintin och jag* bygger på. Här har regissören Anders Östergaard tillsammans med animatörerna skapat Hergé, låtit honom få liv med hjälp av röstinspelade intervjuer som animerats och nya bilder.

I filmen *Våld* vill jag arbeta med en liknande blandteknik. Jag vill intervjua på ljudband, filma på 16 mm inne i fängelset, arbeta med duktig animatör för att "skapa" männen och genom stillbilder överföra deras miljöer till filmen. Och genom 3 D, klassisk tecknad och cut-out-animation ämnar jag fylla min film med dessa olika berättarelement. Samt filma med HDV och ev. super 8 där det behövs. Jag har börjat stillbildsfotografera, 16 mm filma och visualisera. Det går långsamt framåt.

Det personliga minnet

Jag har en tanke om att minnen är vad alla människor fått med sig. Att vi fått dessa minnen att bära med oss genom livet, minnen som format oss till de människor vi nu är. Hur kan vi leva med våra minnen? Hur gör vi för att gå vidare om dessa minnen

är svåra att bära? Hur gör vi om vi gjort oss skyldiga till ohyggliga saker mot våra medmänniskor? Hur kan vi leva vidare då?

När jag pratar med männen om deras brott och övergrepp, är det knappast någon av männen som kan förklara varför det skedde? Varför man var i stånd "att trassera sin egen moraliska spärr" som en av männen uttrycker detta, till att våldföra sig på en annan människa. Ofta finns en alltför stor skuld bakom brottet som gör det svårt för männen att våga se sin del. Det finns självklart också en samhälls- och allmän skuld för våldtäkt som gör att männen själva har svårt att formulera sig kring och våga prata om det skedda övergreppet. Att se sig själv som våldtäktsman är det svåra.

Kanske är det en naiv tanke jag har, denna att få några svar. Och kanske kan jag aldrig få ett enkelt eller ett riktigt svar på denna fråga Varför det skedde? Men för mig är och utgör detta grunden i undersökningen och är en klar drivkraft genom filmen.

Under arbetet med filmen har tankar fötts att min undersökning också handlar om mig själv och mitt eget minne. Då jag efter ca ett års arbete med filmen upptäckte att jag själv måste vara med i filmen för att det ska bli riktigt intressant var det en omstörtande tanke. Att jag plötsligt skulle våga vända kameran mot mig själv, efter lång tid med intervjuer med männen var svårt men nödvändigt. Detta satte definitivt igång en process som inte gick att stoppa. Med samma metod som jag använder i intervjuandet av våldtäktsmännen prövar jag att själv sätta mig framför kameran och låta någon annan intervjua mig om minnet från det ögonblick då jag själv blev våldtagen. När jag försöker berätta och minnas uppstår plötsligt ett vakuum, sedan kommer allt tydligare detaljer till mig, detaljer som jag inte visste fanns i mig, triviala detaljer som plötsligt får betydelse när jag hör mig berätta och ser mig själv på bild. Det blir som att lägga ett pussel av detaljer, mannen som cyklade efter mig, ljudet av mina egna fotsteg när jag gick på gatan, leendet från mannen när han följde efter mig mot porten, hans fot i ytterdörren.

Genom min egen undersökning vill jag ställa mina egna minnen mot förövarnas minnesbilder. Jag som offer, männen som gärningsmän. Ewa som offer, en helt hisnande upptäckt. Jag har hela livet sedan det hände, valt att inte se mig som offer: Jag har valt att hoppa över denna process i mina tankar och i samband med min läkning. Nu när jag valt att sätta igång tankarna kommer nya funderingar. Min egen upplevelse av mina minnen ställt emot förövarnas minnesförlust av sina händelser får mig också att omfatta i grunden filmarens förhållande till de människor, som skall

skildras. Mitt filmarbete är ett forskningsarbete kring våldtäkt där forskaren – jag som filmare – och de jag utforskar och väljer att dokumentera på film – förövarna, befinner oss i ett ojämnt maktförhållande. Jag har filmat mig själv, berättat minna minnen. Skulle jag använda detta uppstår ett synligt maktförhållande mellan mig och de personer som gett mig förtroende och valt att ställa upp i filmen. Därför väljer jag en form för filmen där vi befinner oss på samma nivå. I min kontakt med animatörerna, som skall gestalta våldtäktsmännen, väljer jag att filmbilderna på mig, skall göras på samma sätt som gestaltningen av förövarna och deras röster.

Tanken är att animationerna blir som en brygga mellan männens minnen och berättelser och mina egna minnen och erfarenheter. På så sätt får vi samma "värde", "utseende" i filmen". Detta att vi animeras på liknande sätt, så att jag och förövarna blir gestaltade med samma visuella utgångspunkt kommer att ge en tyngd, helhet och en gemensam gestaltning där vi representerar olika sidor av de komplicerade händelserna vid en våldtäkt.

I arbetet med männen på fängelset har alla varit hjälpsamma i samtal med mig och vid mina intervjutillfällen. Men stundtals har männen sagt sig sakna konkreta minnen från tillfället då övergreppen begicks, vilket gett mig i mitt eget undersökande av mina minnen större förståelse för de mänskliga förträngningarna, som uppstår vid våldsamma och smärtsamma händelser. Det har också konkretiserat mina frågor till männen.

Kan du berätta om minnet av våldtäkten?

Kan du beskriva varför det skedde?

Hur är det att vara den människa som har utsatt en annan människa?

Du säger att det är svårt att minnas, varför?

Vad är det svåraste för dig just nu?

Hur tror du det blir att komma ut ur fängelset?

Många gånger har jag och männen börjat våra samtal med att tala om deras uppväxt och barndom. Jag har låtit dem berätta om sina minnen från sin uppväxt. Det har varit en svår balans för mig hur jag ska närma mig männen och ämnet. Jag har känt att det varit och är viktigt att de får berätta sin egen historia – utan att jag har lagt mig i. Detta har bidragit till att jag hittills valt att inte läsa ur deras personsakt, ur deras domar. Jag har helt enkelt valt att lyssna till männens egna minnen från övergreppet

och försökt lära känna männen. Detta för att inte bli färgad av deras juridiska domar. Jag har velat stå fri från det de är dömda för, till förmån från mannens egna minnen. Men då jag kommit en bit längre med själva filmen tänkte jag jämföra deras personliga minnen med de domar de juridiskt sitter fällda för.

Ingen föds ond

Ingen människa föds ond, har varit en av mina utgångspunkter i det arbetet med våldtäktsmännen. Men för att kunna få ett slut på våldet, måste vi kanske se vilka dessa män är som begår övergreppen? Går det att hitta några likheter i beteendet hos våldtäktsmän som gör att man kan finna lösningar? Och hur skulle en sådan lösning kunna se ut? Jag har arbetat med dessa tankegångar och funderat mycket över vad som menas med att Ingen föds ond? Att alla människor har val och att vi tillsammans genom dessa val bygger vårt samhälle, i det lilla- inom våra ursprungliga familjer såväl som i samhället i stort, via skola, arbetsplatser och via vänner. Men dessa val ser givetvis olika ut för alla människor, pga. bakgrund, uppväxt och var man lever och hur.

I Gita Serenys böcker får vi fundera över varför vi gärna talar om de andra, som dessa "onda" människor och hur de har blivit det. I Serenys böcker *Fallet Mary Bell* (1995) och *Ohörda rop* (1999), får vi följa med under en rättegång i England i slutet av 1960-talet. Den anklagade är en 12-årig flicka Mary Bell. Domstolen är inte intresserad av frågan, Varför det skedde? Inte heller intresserade av hur Mary Bells uppväxt egentligen var? Det blir en rättegång där vuxna jurister utifrån lagar som är skrivna för vuxna, psykiskt friska individer ska döma detta barn. De är hämndlystna och utan viljan att se sambanden och de bakomliggande orsaker till varför Mary Bell slutligen handlade som hon gjorde. Det är en vilse flicka med en ytterst tuff uppväxt och som många gånger "skrikit" på hjälp utan att någon hört hennes rop. Mary Bell tar livet av två små pojkar. De allra flesta människor vill döma för mord, de ser en "ond" flicka bakom brotten. Men Sereny vill med sina böcker problematisera och försöka få oss att tänka i vidare banor och förklara hur det ändå kunde ske. Vem är vi att döma denna flicka? Genom Gita Serenys böcker om synen på "ondska" får vi ta del av nya tankemönster. Det är böcker som vill riva upp tanken på ont och gott. Att vi alla inom oss bär både det onda och goda. Detta tvingar oss att fundera en gång extra på vårt eget ansvar. Varför vi har det samhälle vi lever i tex. Det finns inga

enkla svar men frågor om Vad som hänt i Mary Bells liv och vad som händer inom henne under mordet och som gör henne till mördare slutligen griper tag i mig som läsare. Jag tycker det är djupt slående beskrivningar som Gita Sereny tar upp i sina böcker, dessa tankar om hur vi som människor ofta tänker i termer som vi och dom, svart och vitt, ont och gott. Jag vill gärna använda dessa tankar i filmen *Våld*. Att dessa gärningsmän som sitter för våldtäkt inte är onda i sig själva, utan blir det genom sina handlingar. Att vi alla i vissa situationer kan trassera en gräns, som vi inte i förväg kan veta någonting om. Ja vill gärna att då publiken ser min film ska få fundera över just detta.

Tankarna kring filmens kärna växer

På Skogomeanstalten utanför Göteborg finns psykologen Elisabeth Kwarnmark som arbetat i många år med effektiv behandling av förövare. Hon har bl.a. skrivit boken *Förövarpsykologi*. Även om boken inte ger några enkla svar, visar den på en del förklaringar. Genom förståelse av förövaren kan man möjligen finna lösningar. Men vad är det som gör att allt brister och man istället väljer att ta ut allt på någon annan? Flera män som jag pratat med har sagt att de ville försöka återta kontrollen, men istället kom de bara allt längre bort. En man har sagt att han kände sig alltmer vilsen, ensam.

Det finns många föreställningar i vårt samhälle, att om man låter våldtäktsmännen själva komma till tals kan det resultera i en banalisering av våldtäktsbrottet. Då låter man också handlingen och brottet bli "förminskat". Som att brottet man har begått inte ska vara lika förfärligt för att männen själva ska ta på sig ansvaret för brottet, vilja förklara och prata om vad man gjort sig skyldig till.

Som Ludwig Igra skriver i *Den tunna hinnan*:

Sigmund Freuds beskriver i sitt arbete "masspsykologi och jaganalys" att det tycks vara lätt för en människa att utföra grymma handlingar när ledaren påtar sig, eller föreställs bära det moraliska ansvaret. När den enskilde upplever sig befriad från eget ansvar sätts dennes moraliska föreställningar förbluffande lätt ur spel. (Igra, 2001: 55)

En man på fängelset som jag träffar regelbundet, försöker förklara, hur allting accelererade. Att han började känna sig mer och mer isolerad, först arbetade han för mycket, kände sig jagad, fick kronofogden på halsen. Sedan blev han av med jobbet på samma gång som han blev far och fick ett litet barn och i samma veva miste han en nära släkting. Han gick omkring och kände sig som i en bubbla, som en tidsinställd bomb. Han kände att han förlorat kontakten med sig själv men han vände sig inte till någon med sina allt mera outhärdliga tankar och funderingar. Inom honom växte känslan av utanförskap. När det slutligen briserade för honom fanns ingen återvändo. Han säger nu att han självklart skulle sökt hjälp genast och med den kunskap och vilja han nu har till förändring.

I boken *Meningen med Våld* av Per Isdal exemplifierar han genom dessa rader;

Våld förbinds vanligen med fysiska handlingar som slag, sparkar, nerstickning och nedskjutning. Uppfattningen om våld måste utvidgas från det rent fysiska till att omfatta alla slags handlingar som påverkar människor genom att de vållar smärta, skrämmer eller kränker. Vi kan dela in våldsformerna i fem undergrupper fysiskt, psykiskt, sexuellt, materiellt och latent våld. Det är viktigt att mera frekvent använda ordet våld; först när våldet benämns med sitt rätta namn, blir det möjligt att se och reagera på det.

(Isdal, 2000: 33)

Jag tycker *Våld* i min arbetstitel får stå som en symbol för detta, att ordet våld inte bara inkluderar fysiskt våld. Jag ser titeln som dubbeltydig, jag kommer inte visa våld i filmen men väl undersöka vad som händer efter att våld har använts. Och trots att vi kanske kan använda ordet Våld och definiera våld och utsatthet för våld skapas det lätt en barriär mellan ord och handling, mellan att utsätta och utsättas. Det skedda kan dessa män aldrig svära sig fria från. Och inte heller från det egna personliga och mänskliga ansvaret. Vi har ett samhälle där många personer kränks. Är det fel på vår lagstiftning? Jag vill i *Våld* försöka analysera vad det är som går fel och varför? Jag vill absolut inte göra en snyffthistoria, för mig handlar det väldigt mycket om att män måste lära sig att ta sitt ansvar för hur de mår. Hur de beter sig som

samhällsmedborgare. Att de måste sluta skjuta över skulden på någon annan och som jag tycker ta sitt yttersta ansvar för hur de mår. Det gemensamma för de män jag har valt att arbeta med och träffa och att ha med i filmen, är att de alla tar på sig ansvaret för brottet. Män som anser sig skyldiga för det de är fällda för. Detta har jag gjort för att slippa ha med män som svär sig fria, inte ha med män i filmen som inte anser sig skyldiga till vad de är dömda för eller som tycker sig ha fått fel straff. Framför allt under startfasen kändes det viktigt att arbeta med män som tar på sig skulden för det skedda.

Det finns alltid ett tydligt offer för våldtäkt, den utsatta kvinnan eller barnet. Men det finns också många andra offer. Offrets familj, vänner och barn. Men också förövarens familj. Att behöva säga att man är mamma till en våldtäktsman – hur blir man betraktad då? Det är en sak som jag tänkt mycket på nu när jag sitter med de här männen, deras mammor och andra släktingars situation. En man säger också att "han säkert varit lika hämndlysten själv, om det gällt hans egen dotter. Skillnaden är bara den att han begått ett övergrepp och att han är en dömd våldtäktsman nu". Och vad ska han säga när han kommer ut? Ska han säga att mellan 2006 och 2010 satt jag på Skogomeanstalten för våldtäkt! Hur kommer den mannen då att bli bemött?

Detta blir nästa utgångspunkt - Går det att komma tillbaka ut i samhället för en dömd våldtäktsman? Och vad vi svarar på denna fråga ger en hint om vilket samhälle vi vill ha? Och har! Det är som att straffet för våldtäkt inte bara är fängelsetiden, utan enligt männens berättelser börjar "det riktiga straffet" först då de frigges, då de ska komma tillbaka ut i samhället. Många vittnar om en rädsla för hur det ska gå att komma tillbaka ut efter frigivningen. Någon har ett reellt mordhot hängande över sig. De flesta män har efter frigivningen varken ett arbete, en bostad eller ett socialt kontaktnät. Det har bränt alla sina skepp och måste börja om. Kanske på en helt ny plats i landet. Kanske har man inga släktingar eller vänner kvar efter det att man blev dömd, kanske är man helt ensam. Hur gör man då för att komma tillbaka? Vilka hinder finns det för att bli accepterad? Hur söker man t ex ett arbete?

Motstånd, attityder och finansiering

Det var svårt nog att göra en film om våldtäkt men det är ännu svårare att göra en film om förövarna. Det känns som om jag har en hel del emot mig denna gång. Att

låta kvinnorna själva komma till tals om deras minnen från tillfället från övergrepp kändes viktigt för mig. Det fanns dessutom en känsla av stöd, att många verkligen ville se en sådan film. Få lyssna till dessa kvinnors erfarenheter av att ha blivit utsatta för våldtäkt i filmen *Kvinnans Plats*.

I min kommande film *Våld* är det betydligt svårare. Jag har pratat med många människor, både som jag känner väl, andra filmare, men även okända, som menar att dessa män inte ska ha något massmedialt utrymme alls för att få berätta sina egna historier. Det tycker helt enkelt att dessa män förverkat sin rätt att få uttrycka sig, genom de övergrepp som de gjort sig skyldiga till. Männerna ska sitta inlåsta i fängelse och inte få komma till tals. För mig blir detta resonemang konstigt. Jag tror nämligen att det är först när vi låter förövarna själva komma till tals, när de ska försöka förklara sig och sitt handlande, det är först då som vi kan få tillstånd en förändring. Och kanske en förståelse?

Min idé är inte att låta dessa män få komma till tals och stå oemotsagda. Jag har en tydlig tanke, den om att jag bestämmer i vilken form männen är med och hur samtalen äger rum. Mina frågor skall vara drivkraften genom filmen. Det är våra gemensamma möten som ska skildras. Jag vill genom dessa mäns egna berättelser sätta fokus på vem förövaren är, hur de ser på sig själva och sitt brott och att de skall berätta med egna ord. Jag har en grundtanke genom mitt filmiska arbete, om att dessa män själva måste få komma till tals om någonting ska kunna ändras. Om vi ska kunna få ett slut på våldet mot kvinnor och barn, tror jag att det är nödvändigt att vi först måste orka lyssna till och ta till oss varför dessa män överskrider en gräns, en spärr. Varför just dessa män blev våldtäktsmän?

Min drivkraft att göra filmen har varit och är oerhört stark, men då det kommer till finansieringen måste man idag oftast ha gjort oerhört mycket redan innan man får sätta igång och kan få pengar för att få göra sin film. Gärna ska man göra en pilotfilm eller två, för att finansiärer ska känna trygghet och säkerhet inför projektet.

Jag har haft en del svårigheter med finansieringen. De ansvariga på främst SVT har sagt att de inte "kunde se" filmen framför sig. Och som skäl angett att det blir extra svårt att ta ställning till då jag inte har några filmade huvudpersoner. Att jag bara har ljudintervjuer inspelade på Dat-band, som jag tänker animera.

Jag har under senaste årens lopp haft återkommande kontakt med både SFI och SVT, filmpoolerna ute i landet och med Film i Väst. Genom SFI, Film Stockholm och

Film i Väst har jag känt starkt stöd och förtroende från konsulent håll. Kan det bero på att filmkonsulenterna här inte har samma krav på sig som SVT att behöva nå ut till en stor publik, inte behöver snegla på tittarsiffror? Eller är SVT rädda för utmanande ämne och frågeställningar? Är det så att public service är mer rädda? Och kan detta i sin tur ha att göra med ämnesvalet? Kan det vara svårt för SVT att sända min film? Kan SVT bli anmälda till granskningsnämnden och i värsta fall fällda? Och bidrar detta till mina svårigheter med finansieringen? Är det den skillnaden som jag som filmare känner inför de två största finansiärerna, SVT och SFI av svensk dokumentärfilm.

Min ståndpunkt är att filmen är en undersökning. En undersökning av vilka männen som våldtar egentligen är? Den undersökande formen innebär bl.a. att jag inte har alla svaren på plats redan nu. Men allt eftersom arbetet och filmningen fortlöper finner jag tydligare svar. Formen på filmen växer sakta fram. Det är en balansgång. Att jag hittills producerat filmen själv, har försvårat arbetet. Det är svårt att splittra upp sig. Som filmregissör genom att jag måste gå in i gestaltnings- och intervjuproblematiken. Och att samtidigt vara en säker producent som vet åt vilket håll filmen växer. Jag har upplevt detta som ett dilemma. Att både agera konstnärligt kreativt och förhålla mig till finansiärernas hårda krav på tydlighet även i startfasen har varit svårt. Jag har filmat, pitchat, klippt pilotfilmer, visat, rest runt mellan olika finansiärer, för att få fortsätta filma, animera, stillbildsfotografera och överleva. Det har varit en ensam vandring mellan beslutsfattare och finansiärer. Jag har äntligen funnit en bra balans mellan arbetet som filmare och samproducent i och med att Stina Gardell och Mantaray nu finns vid min sida i projektet.

Sammanfattning

Här ska jag sammanfatta erfarenheter och processerna med mitt arbete med filmen *Våld*. Det allra viktigaste har varit den långa tidsaspekten. Att verkligen få tid att pröva mina idéer, reflektera och formulera mig. Jag är nu redo att börja filma efter nästan 2 års undersökande. Mina år och min tid på Filmhögskolan har gett mig möjlighet att fördjupa kunskaperna om filmen *Våld* och om ämnet våldtäkt. Denna långsamhetens arbetsmetod har varit mycket bra för mig personligen och som filmare, men också för hela arbetsprocessen och utvecklingen av filmen. Genom skolans upplägg med en regelbundenhet att träffas i grupp med andra

filmare/studenter och handledare har jag tvingats formulera mig, förklara och redogöra för mina dokumentära val, vilket har varit absolut nödvändigt för hur min kommande film kommer att bli. Tankar tar tid. Jag har fått möjlighet att pröva, förkasta och utveckla idéer samt att under lång tid skapa djupt förtroende med de personer som skall medverka i filmen. Det ser jag som dokumentärfilmens grundförutsättningar. Jag känner mig nu ytterst motiverad och angelägen om att filma och göra färdigt min film *Våld*.

Men när jag tänker på hur det ser ut i dagens film Sverige blir jag rädd för hur framtiden för den svenska dokumentärfilmen kommer att se ut. Vi tvingas allt oftare att filma innan vi hunnit casta, och att ha starka, gärna underhållande huvudpersoner att följa i filmen. Tid för reflektion och fördjupning ska betalas av oss filmare själva, vilket i allt större utsträckning leder till att vårt arbete till stora delar blir underbetalt eller obetalt. Det blir allt vanligare att vi filmare förväntas ha kommit en bit på vägen, gärna ha castat, pilotfilm, klippt en trailer och vara beredda att pitcha vår filmidé, om och om igen. Finansiärerna behöver inte längre satsa det belopp som står i budget fullt ut, utan kan sprida ut sina pytsar av mindre belopp, för att vi filmare ska tvingas övertyga fler finansiärer som ska vara med och betala. I och med att det blir fler finansiärer som delar på ansvaret för filmen, blir det också fler människor som skall tycka om projektet, och som vi filmare måste parera och förhålla oss till. Detta skapar stor otrygghet eftersom vi då förväntas ha eget kapital (eller lånat) i form av obetalt utvecklingsarbete, pitchresor och återkommande utvecklingssamtal med våra finansiärer. Visst tror jag på att vi ska ha en nära och bra genomarbetad kontakt med en konsulent. Men som det nu är kan det egensinniga, det personliga, det farliga i filmprojekten slitas bort. Det blir lätt att vi som filmare anpassar oss alltför mycket för att få möjlighet att göra filmerna. Den yttersta konsekvensen av detta är att filmerna urvattnas innehållsmässigt såväl som formmässigt. Det kostar redan för mycket idag av tid, engagemang. Att verkligen få möjlighet att undersöka, fördjupa sig i svåra och komplicerade ämnen och inte minst hur filmen skall kunna verka och få betydelse för en publik kräver tid och pengar. Med allt högre krav på nordiska och europeiska finansiärer, tvingas vi också lägga delar av produktionen utanför landets gränser och sprida den finansiella risken med filmen. En framtida svensk kultur-och-film/TV-politik måste med nödvändighet och omgående skapa nya produktionsresurser och kreativa mötesplatser för den svenska dokumentärfilmen. Vi har en lång och stolt

dokumentärfilmstradition, som måste försvaras, återerövas och få möjlighet att utvecklas.

Ewa Cederstam
Knaperstavägen 9
117 33 Stockholm
08-668 22 82
ewacederstam@hotmail.com

Källor till uppsatsen:

- Cullberg Weston, Marta (2005): *Ditt inre centrum: Om självkänsla, självbild och konturen av ditt själv*. Stockholm: Natur och kultur.
- Igra, Ludwig (2001): *Den tunna hinnan mellan omsorg och grymhet*. Stockholm: Natur och kultur
- Isdal, Per (2001): *Meningen med Våld*. Stockholm: Gothia.
- Kwarnmark, Elisabeth och Inga Tidefors Andersson (1999): *Förövarpsykologi: om våldtäkt, incest och pedofili*. Stockholm: Natur och kultur.
- Sereny, Gita (1995): *Fallet Mary Bell: Porträtt av barn som mördar*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Sereny, Gita (1999): *Ohörda rop: Historien om Mary Bell*. Stockholm: Ordfront.
- ROS terapimanual, ett terapiprogram för sexualbrottslingar vid Skogome anstalten, enligt den Kanadensiska "Mannensmodellen".*

Böcker jag blivit inspirerad av

Hämnd av Tomas Böhm och Suzanne Kaplan
Förövarpsykologi av Elisabeth Kwarnmark&Inga Tidefors

Meningen med Våld av Per Isdal
Flickan och skulden av Katarina Wennstam
Skuld och skuldkänsla av Martin Buber
Ge och ta kritik på rätt sätt av Hendrie Weisinger
Kvinna reporter av Stig Hansén & Clas Tor
Intervjua av Stig Hansén & Clas Thor
*ROS terapimanual, ett terapiprogram för sexualbrottslingar vid Skogome
anstalten, enligt den Kanadensiska "Mannensmodellen"*
Männen bakom kvinnovåldet, behandling inom kriminalvården
*Av Birgitta Göransson, Inga Järholm Andersson
& Elisabeth Kwarnmark*
Mannens Våld...eller männens av Eric Sundberg
Mäns våld mot kvinnor av Mona Eliasson
Män kan inte våldtas av Märta Tikkanen
Den tusende gången av Anna Lytsy & Ulrika Olson
Ställd av Susan Faludi
Det andra könet av Simone de Beauvoir
Konst, kön och blick av Anna Lena Lindberg red. med essän,
Det moderna och kvinnlighetens rum av Grieselda Pollock
När tystnaden bröts av Ellen Wennersten & Mohammed Marchoud
Skaparkriser av Johan Cullberg
Ikonen i fickan och Sonjas Godhet av Owe Wikström
Modet att skapa av Rollo May
Artistic Research av Mika Hannula, Juha Suoranta och Tere Vadén
Vad är moraliskt rätt? Texter i normativ etik
i urval av Henrik Ahlenius
Är människan ond eller god? av Erich Fromm
Ett eget rum av Virginia Wolf
Med uppenbar känsla för stil-
ett reportage om manlighet av Stephan Mendel-Enk
Smuts av Katarina Wennstam
Mijailovic av Edvard Unsgaard
Albert Speer och sanningen, Tyskt trauma, Fallet Mary Bell
och Ohörda rop av Gita Sereny